https://doi.org/10.18778/8142-461-5.15

Magdalena Wołoszyn
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Słowo i obraz – kody różne czy komplementarne? (na przykładzie memów internetowych)

Memy to zjawisko znane już od 1976 roku, kiedy to Richard Dawkins w książce pt. *Samolubny gen* przedstawił teorię memetyczną, w której podstawowym pojęciem uczynił mem rozumiany jako podstawowa jednostka przekazu kulturowego (ewolucji kulturowej) i jednocześnie naśladownictwa, postrzegana analogicznie do genu (w ewolucji biologicznej). Mem był traktowany przez badacza szeroko, np. jako „melodie, idee, obiegowe zwroty, fasony ubrań, sposoby lepienia garnków lub budowania łuków" [Dawkins 1976: 146]. Dawkins podkreślał również zaraźliwy, replikujący charakter omawianego pojęcia[1].

Cechę owej zaraźliwości i rozprzestrzeniania się memów niczym wirusów dostrzegli twórcy nowego zjawiska w internecie, a mianowicie memów internetowych[2]. Przenieśli tę nazwę na popularne w sieci obrazki, zdjęcia, kolaże, fotomontaże, przeróbki zamieszczone wraz z tekstem (często w kontrastujących barwach), tworzone na specjalnie przeznaczonych do tego stronach interneto-

1 O problemach z jednoznacznym definiowaniem pojęcia, jakim jest mem pisze m.in. Urszula Pawlicka [por. Pawlicka 2014: 301–319].

2 Temat zaraźliwości memów internetowych porusza m.in. Magdalena Kamińska [2011].

wych, popularne nie tylko w świecie wirtualnym, ale przenikające również do prasy (przykładem jest ich obecność w rubryce *Mamy memy* tygodnika „Polityka"). Memy internetowe stają się tym samym nowoczesnym rodzajem komentarza, żartem, rozrywką, czasem apelem, sposobem wyrażenia opinii jego twórcy na ważne (i nie tylko) tematy ze świata polityki, sportu, problemy społeczne itp. Wiele memów ma charakter głównie prześmiewczy, ale istnieje spora grupa niosąca za sobą jakieś przesłanie, jak np. memy patriotyczne. Pełnią one zatem wiele różnych funkcji, m.in.: informacyjną, komentującą, perswazyjną, humorystyczną czy rozrywkową.

Memy internetowe traktuję jako teksty (cyfrowej) kultury[3], ponieważ są one znaczącym, spójnym, wewnętrznie zorganizowanym, świadomym wytworem kultury, umysłowości i aktywności człowieka, uporządkowanym według określonych reguł Stanowią całość, są dobrem zbiorowym [por. Wójcicka 2018] zdolnym do rozprzestrzeniania się i rozwoju. Są również efektem powtarzalności określonych zachowań wewnętrznych i zewnętrznych członków społeczeństwa (np. myślenia, odczuwania, skłonności do zachowań twórczych) [por. Wójcicka 2017]. Mają wymiar materialny i duchowy, jednostkowy i globalny, a współtworzącym je narzędziem jest szeroko rozumiany język. Są one nośnikiem pewnych idei, a także wszelkim działaniem artystycznym, które realizuje jakiś utrwalony wzorzec kulturowy. Oddziałują na wyobraźnię i emocje. Jak powszechnie wiadomo, tekst kultury to każdy wytwór kultury, który stanowi uporządkowaną całość według określonych reguł. Tekstem kultury może być dzieło sztuki, ubiór, zachowanie, obyczaj czy obrzęd realizujący pewien utrwalony wzorzec kulturowy [Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 72–73].

Memy internetowe jako swoiste teksty kultury bazują na dwóch podstawowych elementach (kodach) – słowie i obrazie. W związku

3 Charakterystykę memów internetowych jako tekstów kultury przedstawiłam w referacie *Czy memy są tekstami kultury?* wygłoszonym na ogólnopolskiej konferencji „Folklor po Edisonie" w Lublinie podczas XXVII Międzynarodowego Festiwalu Muzyki Ludowej „Mikołajki Folkowe" 8 grudnia 2017 roku.

z tym warto w tym miejscu postawić pytanie, czy słowo i obraz to kody całkowicie różne czy może komplementarne?

Rozpocznijmy od zdefiniowania samego pojęcia kodu. W wąskim rozumieniu kod to „inaczej język, kod językowy, to system znaków dźwiękowych (wtórnie graficznych) używanych przez ludzi w wypowiedziach w celu komunikowania myśli, uczuć, pragnień, a także rejestr abstrakcyjnych, potencjalnych jednostek znaczeniowych (słownik) oraz reguł ich łączenia w większe całości (gramatyka), przeciwstawiany mówieniu" [SPiTK 2002: 129]. Szersze rozumienie omawianego pojęcia odnajdziemy w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* (EJO), w której kod (łac. *codex* „spis") definiowany jest jako

> system środków służący do przekazywania określonego typu informacji, z reguły stworzony sztucznie i mający budowę prostszą, zwłaszcza zaś mniejszą liczbę elementów prostych (liter, znaków, sygnałów elementarnych) niż system wyjściowy. […] Wtórnie kod to wszelki system przekazywania informacji. Kodem w tym sensie jest m.in. język naturalny [EJO 2003: 302].

W *Słowniku języka polskiego PWN* kod zdefiniowany został jako „umowny system znaków umożliwiający przetworzenie informacji oraz odczytanie jej przez osoby znające ten system lub przez urządzenia pracujące w tym systemie" [SJP PWN]. Szerokie rozumienie kodu leży także u podłoża semiotycznego postrzegania języka i kultury według Nikity Iljicza Tołstoja, który początkowo wyodrębnił: „trzy formy, trzy kody lub trzy strony: werbalną (słowa), przedmiotową (przedmioty, rzeczy) i akcjonalną (działanie, akcja)" [Tołstoj 1992: 21–22], a w kolejności także: kod temporalny (czas), lokatywny (miejsce), personalny (osoba, podmiot) czy muzyczno-taneczny.

W memach internetowych istotnymi i uznawanymi za podstawowe elementami są kody: werbalny i wizualny. Kod werbalny to tekst zapisany w formie znaków językowych. Kod obrazowy stanowią dzieła sztuki plastycznej, malarskiej, jak również zdjęcia, fotomontaże czy kolaże itp. – wszelkie wizualne elementy występujące w memach internetowych.

Obraz, element ikoniczny (ang. *icon*) będący wykładnią kodu wizualnego pełni zasadniczą rolę w memach internetowych. Należy podkreślić, że jest równie ważny jak kod werbalny. Adam Siwiec zwraca uwagę na to, że w kontekstach multimodalnych oraz różnych zależnościach wewnątrztekstowych, jakie są obecne w różnorodnych formach komunikacji medialnej, ze szczególnym uwzględnieniem przekazu internetowego, dyskurs jako działanie społeczne „dokonuje się poprzez język, ale jest też realizowane w wymiarze wizualnym" [Siwiec 2017: 687–688].

W niniejszym tekście stawiam pytanie, czy słowo i obraz w memach to kody różne funkcjonalnie czy względem siebie komplementarne? By na nie odpowiedzieć, w pierwszej kolejności należy odwołać się do sposobu pojmowania komplementarności przez Josta Triera i jego ucznia, Leo Weisgerbera oraz tezy o „istnieniu ścisłej zależności między językiem a ludzkim (narodowym, wspólnotowym) systemem pojęciowym" [Tokarski 2013: 251]. Komplementarność to jedna z relacji występujących w polu znaczeniowym obok synonimii, antonimii czy partytywności. Jak twierdził Jurij Apresjan relacja ta jest zbliżona do antonimii do tego stopnia, że mogłaby stanowić jej podtyp. Ogólnie rzec ujmując, komplementarność to „szczególny przypadek niezgodności, zachodzący w zbiorach dwuelementowych. Stwierdzenie jednego elementu zbioru wyrazów niezgodnych implikuje negację każdego z pozostałych elementów tego zbioru" [Lyons 1976: 504]. Zdaniem Ryszarda Tokarskiego komplementarność budują dwuelementowe zbiory kohiponimiczne wobec jednostki nadrzędnej. Opozycja znaczeniowa zachodząca między nimi ma charakter binarny „+" lub „–" cechy [Tokarski 2013: 270]. Komplementarność rozumiem tu zatem ogólnie i szeroko jako relację wzajemnego uzupełniania się.

Spróbujmy dokonać analizy wybranych przykładów memów, pochodzących z różnych stron internetowych[4]. Aby przekonać się, czy słowo i obraz to kody różne, czy wzajemnie uzupełniające się,

4 Wszystkie analizowane przykłady znajdują się w aneksie dołączonym do artykułu.

spróbuję niejako „rozłożyć" mem na części pierwsze. W niektórych przykładach pozbawię mem tekstu – oddzielę tekst od obrazu, w innych najpierw wezmę pod uwagę sam obraz bez tekstu, a następnie zaprezentuję mem w wersji wyjściowej, oryginalnej.

Pierwszy przykład przedstawia fotografię nosacza sundajskiego, gatunku małpy (rys. 1a[5]). Obraz na pierwszy rzut oka nie niesie w sobie treści naddanej. Jednak, gdy uzupełnimy go tekstem (zapisanym w oryginalny sposób, pełen błędów) i wiemy , iż małpa ta stała się popularnym symbolem stereotypowych cech i przywar, utartych, zwrotów i zachowań Polaków, zyskujemy inny – humorystyczny, krytyczny wydźwięk przekazu (rys. 1b). Połączenie obrazu i tekstu stworzyło nową jakość odczytania dwóch różnych kodów. Drugi przykład przedstawia fotomontaż (rys. 2a) – zdjęcie stuzłotowego banknotu, na którym zamiast króla Polski, Władysława Jagiełły, zamieszczono popiersie z twarzą Kamila Stocha, mistrza olimpijskiego w skokach narciarskich. Mamy do czynienia z przeróbką, fotomontażem, śmiesznym obrazkiem. Jednak gdy dodamy tekst (rys. 2b) dowiadujemy się, że twórca memu dokonał słowotwórczego zabiegu i utworzył nazwę: STOCH ZŁOTY, zamiast sto złotych, nawiązując tym samym do zdobycia przez Polaka złotego medalu na Igrzyskach Olimpijskich w 2018 roku w Pjongczang w Korei Południowej. W świetle memu Kamil Stoch jest postrzegany w kategoriach króla Polski, więc osoby najważniejszej w państwie.

Przykład kolejny to fotomontaż (rys. 3a) przedstawiający prezydenta Rosji, Władimira Putina jako wokalistę zespołu Ich Troje, Michała Wiśniewskiego. Sama przeróbka zdjęć niewiele wnosi, wywołuje tylko zdziwienie, zaskoczenie czy szoka. Dopiero, odpowiedni tekst (rys. 3b) zmienia przekaz tego memu. Napis *Keine Grenzen*, czyli „żadnych granic" nawiązuje do treści utworu zespołu Ich Troje, którą reprezentował on Polskę podczas Konkursu Piosenki Eurowizji w 2003 roku, pośrednio ma zaś „drugie dno", przenośne znaczenie – odnosi się do sytuacji politycznej i aneksji

5 Wszystkie strony internetowe, z których pochodzą analizowane przykłady znajdują się w bibliografii.

Krymu. Autor memu zapewne chce zwrócić uwagę odbiorców na niepokojącą politykę zagraniczną Putina i sytuację na linii Rosja–Ukraina.

Następny przykład (rys. 4a) to fotografia młodego mężczyzny, znanego w internecie jako Pechowiec Brian. Dla użytkownika internetu nieobeznanego z postaciami z memów szablonowych (zgodnie z podziałem Wiktora Kołowieckiego memy dzielą się na szablonowe, eksploatujące i komentujące [Kołowiecki 2012:] zdjęcie to nie wnosiłby żadnego interesującego elementu przekazu. Jednak z odpowiednim, zabawnym tekstem (rys. 4b), nawiązującym dodatkowo do aktualnej sytuacji w polskim społeczeństwie, tworzy całość i staje się wymownym rodzajem żartobliwego komentarza.

Ostatni przykład w tej grupie to rycina przedstawiająca Adama Mickiewicza (rys. 5a). Fotografia sama w sobie nie wywołuje raczej żadnych emocji, stosunek odbiorcy powinien być neutralny. Gdy jednak przyjrzymy się fotografii z tekstem (rys. 5b) jej odbiór ulega zmianie. Mem ten w zabawny, prześmiewczy sposób nawiązuje do kontrowersji w związku z ustawą o niedzielach wolnych od handlu.

Drugą grupę stanowi kilka przykładów, w których analizę rozpocznę od warstwy werbalnej, a następnie – wizualnej Najpierw na uwagę zasługują dwa, wydawałoby się dziwne, nic nieznaczące leksemy, neologizmy: TULEJE, TAMLEJE. Jednak, gdy spojrzymy na mem jako całość wraz z warstwą wizualną (rys. 6), dostrzeżemy zabawę językową twórcy.

Drugi przykład to fotografia z napisem: *Polska jest tyle warta dla USA*. Sam tekst wydaje się wyrwanym z kontekstu zdaniem, nawiązującym zapewne do relacji polsko-amerykańskich. Dopiero wraz z obrazem (rys. 7) możemy zrozumieć, w jakich proporcjach widzi tę zależnośćtwórca memu. Do zdjęcia ówczesnego prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki, Baracka Obamy, został dobrany tekst wyrażający zdanie autora memu co do stosunków z amerykańskim sojusznikiem.

Następny przykład, w którym tekst i obraz tworzą wspólnie mem patriotyczny, w warstwie werbalnej może przywoływać wiele

różnych skojarzeń. Dopiero w całości, po spojrzeniu na fotografię (rys. 8) dowiadujemy się, że dla twórcy memu początkowo nieznani „oni" to powstańcy walczący w powstaniu warszawskim. To piękny gest i ukłon w stronę bohaterów walczących o naszą wolność.

Ostatni przykład to demotywator (rodzaj memu szablonowego). Tekst brzmi: *To zdjęcie trafnie podsumowuje różnicę między dzisiejszym a poprzednim pokoleniem*. Kolejny raz można by to zdanie interpretować na wiele różnych sposobów, jest ono niejako wyrwane z głębszego kontekstu. Tekst odsyła nas dosłownie do zdjęcia (*To zdjęcie…*) i dopiero wraz z nim (rys. 9) dostrzegamy o jakie różnice międzypokoleniowe chodziło autorowi memu. Mianowicie o wszechobecną i wszechogarniającą współczesne pokolenie technologizację, panującą już od najmłodszych lat życia dzieci.. Myślę, że razem z tekstem stanowi ono rodzaj apelu, zwrócenia uwagi, próby wpłynięcia na odbiorców i inspirację do zastanowienia się nad obecną sytuacją młodych ludzi oraz tego, jak wygląda ich dzieciństwo, jak bardzo różni się ono od czasów beztroskiej młodości starszych pokoleń.

Wnioski

Memy jako teksty kultury posługują się dwoma wydawałoby się tak różnymi kodami: werbalnym i wizualnym, które dopiero w połączeniu budują całościowy komunikat. Słowo i obraz – tak różne pod względem tworzywa, budowy i struktury – stają się również komplementarne w odniesieniu do intencji (wewnętrznego celu przekazu nadawcy), pomagają we właściwym odczytaniu treści, wywołaniu u adresata określonych reakcji (funkcje ludyczna, rozrywkowa, informacyjna, perswazyjna itp.). Efektem jest nowa jakość, którą można poddać całościowej interpretacji semiotycznej i kulturowej. Pokusić się można nawet o stwierdzenie, iż mem nie istniałby bez elementu językowego, ale też nie można nazwać memem samego obrazu. Zespolenie w memach słowa i obrazu daje w efekcie jakość nową – nowy rodzaj tekstu jako makroznaku o funkcji informacyjnej, komentującej czy perswazyjnej.

Na zakończenie warto przytoczyć słowa Agnieszki Anny Niekrewicz:

> Człowiek współczesny żyje w świecie zdominowanym przez obraz, z *homo sapiens* zmienia się w *homo videns*[6] – istotę przedkładającą to, co pokazane, nad to, co wypowiedziane [...]. Łatwa i szybka percepcja obrazu staje się substytutem myślenia, pozwala na dekodowanie przekazu mimo zmniejszenia zaangażowania intelektualnego. Zmienia się sposób czytania, zwłaszcza tekstów publikowanych w formie cyfrowej – tradycyjne czytanie linearne zostaje zastąpione przez przeglądanie [Niekrewicz 2015: 9].

Dlatego też struktura i budowa memów (połączenie tylko dwóch kodów w uproszczonej, krótkiej wersji) tak bardzo przypada do gustu nowoczesnym użytkownikom sieci, którzy nie mają czasu (lub chęci) na lekturę dłuższych tradycyjnych tekstów. *Homo videns* w stechnicyzowanym świecie szuka najkrótszej, ale i funkcjonalnej formy,dlatego tak często sięga po mem internetowy z jego prostotą przekazu zespolonych i dopełniających się kodów.

Bibliografia

Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S. [2009], *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Lublin.

Brodie R. [1997], *Wirus umysłu*, przeł. Turski P., Wydawnictwo TeTa Publishing, Łódź.

Dawkins R. [1996], *Samolubny gen*, przeł. Skoneczny M., Prószyński i S-ka, Warszawa.

Encyklopedia językoznawstwa ogólnego [2003, Polański K. (red), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Kamińska M. [2011], *Niecne memy. Dwanaście wykładów o kulturze Internetu*, Galeria Miejska „Arsenał", Poznań.

6 Metafora wprowadzona przez Giovanniego Sartoriego [Sartori 2005: 11,15].

Kołowiecki W. [2012] *Memy internetowe jako nowy język Internetu*, „Kultura i Historia", nr 21, http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/3637 [dostęp: 2.12.2017].

Kowalewska M. [2015], *O rozumieniu i o braku rozumienia dla memów*, [w:] *E-gatunki. Dziennikarz w nowej przestrzeni komunikowania*, Godzic W., Bauer Z. (red.), Wydawnictwo Poltext, Warszawa, s. 181–201.

Lyons J. [1976], *Wstęp do językoznawstwa*, przeł. Bogacki K., Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Niebrzegowska-Bartmińska S. [2016], *Symbolika płodnościowa w polskim folklorze*, „Etnolingwistyka", nr 28, s. 207–226.

Niekrewicz A. [2015], *Od schematyzmu do kreacyjności. Język memów internetowych*, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski.

Pawlicka U. [2014], *Memy jako forma narracji kulturowej*, [w:] *Tropy literatury i kultury popularnej*, Buryła S., Gąsowska L., Ossowska D. (red.), Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, Warszawa, s. 301–319.

Sartori G. [2005], *Homo videns. Telewizja i pomyślenie*, tłum. Uszyński J., Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Siwiec A. [2017], *O nacechowanych dyskursywnie użyciach nazw własnych w memach internetowych*, [w:] *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*, Filar D., Krzyżanowski P. (red.), Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 687–711.

Słownik języka polskiego PWN, https://sjp.pwn.pl/szukaj/komplementarny.html [dostęp: 12.03.18].

Słownik pojęć i tekstów kultury [2002], Szczęsna E. (red), Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.

Słownik terminologii medialnej [2006], Pisarek W. (red), Wydawnictwo Universitas, Kraków.

Słownik terminów literackich [2008] Głowiński M., Kostkiewiczowa K., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. (red.), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Tokarski R. [2013], *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

Tołstoj N. [1992], *Język a kultura (Niektóre zagadnienia słowiańskiej etnolingwistyki)*, „Etnolingwistyka", nr 5, s. 15–25.
Wójcicka M. [2017], *Memy internetowe jako teksty folkloru*, [w:] *Językowe i kulturowe modelowanie świata. Księga dedykowana Profesorowi Karolowi Danielowi Kadłubcowi*, Kajfosz J., Marcol K. (red.), Wydawnictwo PROprint, Czeski Cieszyn, s. 271–288.
Wójcicka M. [2018], *Memy internetowe jako nośniki pamięci zbiorowej*, [w:] *Popkulturowe formy pamięci*, Buryła S., Gąsowska L., Ossowska D. (red.), Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, Warszawa, s. 159–172.
Żółkiewski S. [1988], *Teksty kultury. Studia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Strony internetowe (zdjęcia znajdujące się w aneksie)

https://www.wykop.pl/wpis/26700079/jakie-znacie-najlepsze-memy-z--polakiem-heheszki-po/ [dostęp: 14.03.2018].
http://www.sport.pl/skoki/56,65074,23036683,kamil-stoch-mistrzem-olimpijskim-zobacz-reakcje-kibicow-memy.html [dostęp: 14.03.2018].
http://rozrywka.dziennik.pl/hity-internetu/zdjecia/452796,6,galeria--najlepszych-memow-tygodnia.html [dostęp: 14.03.2018].
http://fabrykamemow.pl/memy/437110/Chcial-sprzedac-kolegow-na--policji [dostęp: 14.03.2018].
http://fabrykamemow.pl/memy/437117/I-ujrzalem-narod-co-bez-celu--sie-blaka- [dostęp: 14.03.2018].
http://fabrykamemow.pl/memy/434367/Tuleje [dostęp: 14.03.2018].
http://pl.memgenerator.pl/mem/polska-jest-tyle-warta-dla-usa-pl-fffff [dostęp: 14.03.2018].
http://bibsy.pl/f5yNCFfT/powstanie-warszawskie [dostęp: 14.03.2018].
https://demotywatory.pl/4838703/To-zdjecie-trafnie-podsumowuje--roznice-miedzy-dzisiejszym [dostęp: 14.03.2018].

Aneks

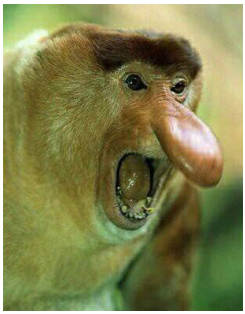

rys. 1a

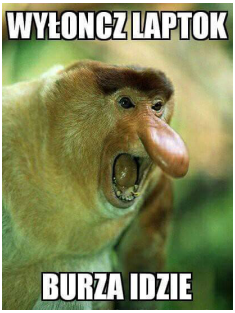

rys. 1b

rys. 2a

rys. 2b

rys. 3a

rys. 3b

rys. 4a

rys. 4b

rys. 5a

rys. 5b

rys. 6

rys. 7

rys. 8

rys. 9